

RESNICA NERESNIČNOSTI

Dušan Pirjevec

Diferenciacija duhov! — ta ugotovitev, ki je hkrati celo že geslo, se na Slovenskem že nekaj časa ponavlja in nam skuša med drugim dopovedati tudi, da je dosedanje stanje ukinjeno, da je torej konec brezoblične idiličnosti in neproblematične enosmernosti. In res: dejstva diferenciacije ni mogoče zanikati, poteka ločitve in odločitve pa ni mogoče več zavreti. Nobenega smisla torej nima, da bi pojave, ki glasno pričajo o diferenciaciji, omalovaževali ali pa jih kratko in malo zanikovali. Spričo nekaterih novih prvin, ki so se že uveljavile v slovenskem kulturnem življenju, je trdovratno vztrajanje na starih položajih znamenje okrnjenega občutka za resnično dogajanje ali pa celo izraz nevtornosti in posledica slepote. Naj bo tedaj naše nezaupanje do novih pojavov še tako močno, naj nas nekatere oblike diferenciacije še tako odbijajo ali celo begajo, pa je vendarle očitno, da si moramo zastaviti najprej vprašanje: kaj vse to pomeni, kaj pomeni ta ločitev duhov in kje so njeni izvori?

Že na prvi pogled je jasno, da ne bomo ničesar doumeli, če si bomo dopovedovali, da gre pri vsem tem le za osebne ambicije, za čisto privatne interese ali za spretno prikrita hrepenenja po položajih itd. Tudi teorija, češ da potekata pred našimi očmi trenutno samo naravni in nujni spopad in zamenjava generacij, nas ne more zadovoljiti, saj je v bistvu le pobožna laž in izhod v sili. Prav nič bolj uspešni niso tisti poskusi razlage, ki se opirajo na tradicionalne sheme in kategorije, kot so npr. liberalizem, klerikalizem, malomeščanska stihija, vpliv zahodnoevropske buržoazne in konservativne miselnosti, ostanki preteklosti, oživljanje starih, predvojnih stališč itd.

Zaradi tega mora naše razmišljanje poseči v druga območja. Vprašati se moramo, ali niso morda vzroki za diferenciacijo skriti v naši novi, sodobni eksistenci, v našem sedanjem položaju samem? Pri tem pa ni verjetno, da bi odkrili smisel nekaterih dogajanj, če bi samo mehanično primerjali med seboj posamezna stališča ali če bi samo tarnali nad raznimi neprijetnimi sunki in pretiranostmi. Naše vpra-

šanje se mora glasiti približno takole: kaj je v sedanji splošni situaciji takšnega, kar samo po sebi povzroča in celo zahteva ločitev duhov — ne glede na to, kakšno obliko dobiva ta ločitev trenutno pri nas. Ali z drugimi besedami: katere so tiste splošne značilnosti in tista splošna dogajanja, ki se pojavljajo pred našo zavestjo v takšni obliki, da izsiljujejo jasno odločitev in hkrati tudi ločitev? Za nas pa pomeni to seveda še nekaj drugega, saj je zaradi cele vrste razlogov očitno, da dobiva vprašanje tudi tole obliko: ali je današnji položaj res tak, da se mora ločitev duhov vršiti izven območja tradicionalnih, tako rekoč klasičnih shem, ki so jih pri nas uporabljali tja do leta 1948 ali celo do leta 1952?

S temi vprašanji pa je že podan namen in okvir pričujočega sestavka. Če se ukvarja tudi s splošnim družbenim gibanjem in splošnim položajem, če govori zatem celo o naših domačih razmerah in pojavih, ga pri tem ne vodi želja, da bi vse to dogajanje v celoti opisal, podrobno razčlenil in nazadnje odgonetil še globlji, zadnji smisel vseh omenjenih prvin. Poudariti hoče samo nekaj posameznih značilnosti, ki so po vsem videzu izvor nove diferenciacije in ki dajejo intelektualnemu življenju nove razsežnosti in nove okvire.

Eno izmed temeljnih in najbolj vidnih dejstev, ki opredeljujejo sodobni splošni položaj in ki jih mora upoštevati tudi razpravljanje o sedanjem slovenskem kulturnem dogajanju, bi morda na kratko lahko opisali takole: socializem in vse, kar je z njim v zvezi, njegova sedanja teorija in praksa, marksizem in leninizem, historični in dialektični materializem, Sovjetska zveza in njena vloga, delavska in razna druga revolucionarna gibanja, zgodovinska funkcija proletariata in nacionalnosti itd., itd. — vse to se nam danes prikazuje predvsem kot problem ter nam s tem razkriva svojo notranjo problematiko in vprašanje lastne eksistence v sodobnem svetu in sedanjem času. Seveda je jasno, da pri tem ne mislimo na tisto problematičnost, o kateri govorijo tako imenovani klasični razredni sovražniki, pač pa gre za velika, zapletena in usodna vprašanja, ki so legitimni plod časa in družbenega gibanja in o katerih priča cela vrsta dogodkov, med katerimi naj omenimo samo nekatere: Stalinov aranžma *fifty-fifty*; kominform in Jugoslavija, usoda grških partizanov in Markosa, oficialno razkritje stalinističnih zločinov, dogodki na Poljskem, upor na Madžarskem, tamkajšnji pokolji in usmrtitev Imra Nagyja, kitajsko-sovjetske napetosti, albansko-sovjetski spor, indijsko-kitajska vojna, dogajanja v raznih zahodnoevropskih komunističnih partijah itd. To so seveda le nekatera najbolj znana zunanja dejstva, ki pa imajo tudi »vzvratni« učinek, saj mečejo posebno, novo luč na vso revolucionarno preteklost

Evrope po *Komunističnem manifestu* in nam kličejo v spomin in opomin vrsto osebnosti in konceptov, ki so bili uničeni in uničevani s kruto neusmiljenostjo.

Vsa ta dejstva so za vsakega izmed nas tako zgovorna, da jih verjetno ni treba posebej in podrobneje opisovati. Pač pa je treba posebej reči, da teh dejstev ne moremo sprejemati hladno, neprizadeto, ne moremo se vesti, kakor da se ni nič zgodilo. Naše prizadetosti ne more ublažiti hladna, objektivna sociološka ali psihološka analiza, naš nemir ne more najti odrešitve že v sami razlagi vzrokov in v ugotovitvi, da gre pač samo za logične rezultate oprijemljivih objektivnih pojavov. Ni mogoče verjeti, da gre samo za slučajne pomote sicer dobrohotnega in v glavnem k dobremu, višjemu in boljšemu nagnjenega in usmerjenega zgodovinskega procesa; ni se mogoče tolažiti, da gre samo za naključne spačke v sicer absolutno progresivnem razvoju materije itd. Problemi, ki jih pred našo zavest postavljajo omenjeni dogodki in dejstva, doživljajo zato različne rešitve in izsiljujejo razne odločitve in ločitve. Lestvica stališč se pne od čisto prakticističnih rešitev pa tja do filozofskih sklepanj, in priznati je treba, da so omenjena dejstva vrgla svojo senco na vse intelektualno življenje današnjega sveta, kar priča na eni strani o tem, da je vprašanje socializma, njegove teorije in prakse, danes že splošni, svetovni problem, na drugi strani pa nam dokazuje, da je diferenciacija, ki jo vzpodbujajo omenjena dejstva, prestopila okvire tistega sveta, v katerem so se ta dejstva pojavila.

Omenjena dejstva pa dokazujejo hkrati, da vse tisto, kar skušamo zajeti z enotnim pojmom socializem, ni nikakršen notranje do kraja urejen ali pa vsaj v sebi skladen svet, kjer se vse podreja eni sami skupni volji, kjer so vsi progresivni interesi usklajeni in kjer ne more priti do nobenih pomembnejših napetosti ali celo težjih spopadov, razen v primerih, ki jih je mogoče skrčiti bodisi na intervencijo zunanjih sovražnikov ali pa na obnovitev starih domačih konservativnih, antidemokratskih in protiljudskih sil. Izkazalo se je nekaj popolnoma drugega. V območju tega sveta poteka neusmiljen spopad med pravico in nezakonitostjo, med tiranstvom in svobodo, med dogmo in ustvarjalno mislijo, med resnico in lažjo — in družbeno gibanje samo zavisi od razmerja sil, ki se merijo v tem spopadu. Pri tem pa seveda — tako vsaj kažejo dejstva — ne moremo govoriti o nekakšnih abstraktnih, akademskih debatah, o mirnem idiličnem razpravljanju in o varnem primerjanju nazorov. Ne gre le za nazore, gre za življenje.

Ko pa opazujemo ta spopad, moramo priznati, da je zelo težko družbeno opredeliti nosilce posameznih konceptov, zelo težko je opisati

družbeni ustroj te ali druge fronte. Kadar si skušamo zaradi lastne orientacije in v interesu lastnega ravnanja pojasniti notranji, družbeni mehanizem vseh teh bojov, moramo vedno znova ugotavljati, da si s starimi pojmi in predstavami ne moremo kdo ve koliko pomagati. Zato se oprijemamo izrazov, kot so »birokratska kasta« in »državni kapitalizem«, sklicujemo se na gospodarsko in kulturno zaostalost posameznih področij, dežel in držav, razmišljamo o nasprotju med splošno gospodarskim in političnim sistemom in podobno.

Ne gre za to, da bi mogli zdaj in tukaj razrešiti ta vprašanja. Naš namen je le, da poudarimo dejstvo problematičnosti, dejstvo notranjega konflikta, saj to pomeni, da je zgodovinski proces sam ukinil enosmernost, ukinil je vsesplošno veljavnost enega samega in univerzalnega načela. Situacijo lahko tedaj označimo kot situacijo resnično odprtih in obnavljajočih se problemov; to je torej situacija, ko odprtost problemov ni niti pobožna laž niti uradna deklaracija, marveč je v stvareh samih, in ko torej stvari same silijo k odločitvam, ločitvam in rešitvam — saj je od tega odvisna nadaljnja usoda tega sveta. Bog je spet enkrat mrtev in smrtna ura boga je rojstna ura človeka.

Po teh naglih opombah o splošnih vprašanjih naj v skladu z namenom tega članka omenimo še nekaj naših domačih pojavov, ki jih ni mogoče spregledati, če si želimo vsaj nekoliko pojasniti pojav diferenciacije v slovenskem intelektualnem življenju. Morda je še najbolj smotno, če pričnemo s tistimi pojmi, ki so danes pri nas najbolj aktualni, to pa so: demokratizacija, debirokratizacija, decentralizacija in integracija.

Osrednji pojem je gotovo demokratizacija, in ta pojem pomeni v prvi vrsti podružbljenje posameznika, pomeni uveljavitev in aktivizacijo človeka kot polnokrvnega člana družbe, oziroma skupnosti. Ne gre tedaj le za to, da bo dobil posameznik od družbe vsa potrebna zagotovila, ne gre le za varovanje individualne nedotakljivosti, marveč gre za vse tiste objektivne pogoje, ki omogočajo, da se posameznik pojavlja v družbi ne le kot kritik, marveč kot borec in revolucionar.

Posebej je značilno, da govorimo ravno o demokratizaciji, se pravi o prizadevanju ali o procesu, ki naj takšno stanje šele ustvari, s čimer seveda priznavamo, da gre za določeno pot, ki vodi iz stanja manjše v stanje večje in višje demokratičnosti. Iz tega pa sledi, da je pred nami v resnici vprašanje ukinjanja prejšnjega stanja in s tem tudi vprašanje nosilcev prejšnjega stanja. S tem pa je že rečeno, da smo sredi spopada med nosilci včerajšnjega položaja in borci za novo stanje. Imenujmo to, kar hoče vztrajati pri starem, kakorkoli že: birokratizem, administra-

torstvo, kominformizem, zaostalost, primitivizem, malomeščanstvo itd., dejstvo je, da takšna zaviralna prizadevanja so in da porajajo tudi nova, zaradi česar bi govorili lahko npr. o neobirokratizmu, neostalinizmu itd.

Morda so vse to tako zelo splošne stvari, da bi jih sestavek, ki se hoče ukvarjati z bolj zapletenimi vprašanji, ne smel posebej omenjati, marveč jih samo tiho, neopazno suponirati. In res: antibirokratska gesla, pozivi k nenehnemu upiranju proti birokratskim tendencam, pobude za odstranitev birokratsko uradniškega sistema — vse to najdete lahko vsak dan v našem dnevnem časopisju. Vendar naš namen pri tem ni, da bi ponavljali znane misli, pač pa hočemo opozoriti zlasti na eno značilnost. Če je namreč res, da je demokratizacija proces in ustvarjanje novih, do včeraj še neznanih oblik, potem mora biti res tudi, da je ta proces iskanje in odkrivanje novih možnosti. Če naj bo zares to, kar hoče biti, tedaj si tega procesa ne moremo predstavljati niti kot slepo izvrševanje in pokorno uveljavljanje enkrat za vselej izdelanih, dokončnih receptov niti ne kot plesno lahkotno apoteozo rožnate idile. Absolutizacija bi pomenila v bistvu povrnitev na staro — in zaradi tega je nujno, da se v poteku demokratizacije odpira mnogo novih notranjih vprašanj, nastajajo napetosti in celo spopadi. Ravno nekatere izmed teh novih vprašanj in pojavov skuša omeniti pričujoče razmišljanje.

Naj najprej rečemo nekaj besed o integraciji. Ta pojem je postal posebej aktualen zlasti v zadnjem času in je posegel tako v gospodarstvo kakor tudi v kulturo. Ne glede na različne razlage tega pojma, je gotovo, da si integracije ne moremo predstavljati kot nekakšen tuj tok, ki gre skozi posameznike ali posamezne organizme in jih niza mehanično drugega ob drugega kakor žica korale na ogrlico. Integracija tudi ni nekaj, kar je nad ali izven posameznikov — in je torej lahko samo njihova lastna kreacija, ustvarjajo jo tisti, ki »se integrirajo«, nikogar namreč ni mogoče integrirati, in je zato v resnici samo skupna praksa samostojnih posameznikov. Vsebinska, intenzivnost in učinek združevanja so torej odvisni od sprostitve individualnih ustvarjalnih sil, zato so torej odvisni od demokratizacije, debirokratizacije in decentralizacije. Notranja kohezija našega življenja in vse naše družbe bo rastla vzporedno z doslednim uveljavljanjem demokratičnih načel v vsakdanji praksi.

Ne glede na shematičnost in pomanjkljivost teh misli pa je očitno, da smo se že takoj spčetka znašli pred posebnim vprašanjem, ki bi ga lahko opisali kot vprašanje doslednosti demokratizacije. In ta zadeva je nadvse pomembna, saj sega prav do korenin naše družbe, do njenega gospodarskega ustroja. O tem nam govori zlasti tista kritika,

ki se je v zadnjem času uprla dolgoletnemu in trdovratnemu pojavu tako imenovanih političnih tovarn.

Vprašajmo se: kaj je pravzaprav politična tovarna. To je tovarna, ki ni nastala in ki ne deluje v skladu z gospodarsko logiko in gospodarskimi zakonitostmi, marveč je nastala in deluje po sili nekih drugih, gospodarstvu tujih, za gospodarstvo zaviralnih ali pa celo škodljivih meril in pobud — po sili političnih razlogov. Kritika političnih tovarn sicer noče reči, da nima gospodarstvo nobene zveze s politiko, političnimi vprašanji in političnimi načeli, pač pa nam pripoveduje, da je v tem primeru politični element uveljavil svoje pravice v takšni meri, da je to v škodo gospodarskemu interesu, se pravi v nasprotju s prvotnim namenom samega pojava. Z drugimi besedami: porušeno je bilo ravnotežje med gospodarskimi in političnimi prvinami, kar pomeni, da delovanje in notranja selekcija v nekem organizmu ne potekata več »prirodno«, ne potekata v skladu z »naravo«, z notranjim načelom tega organizma samega. Kritika političnih tovarn govori tedaj o neupravičenem pretiravanju političnih aspektov, o oviranju in kršenju prvotnih, posameznim organizmom ali strokam imanentnih zakonitosti in se tako posredno zavzema ne le za ravnotežje, marveč tudi za veljavo realnih dejstev, za empirijo proti apriorizmu in iracionalizmu, skratka za dosledno demokratizacijo.

Pojav, na katerega opozarja kritika političnih tovarn, pa se ni vrinil samo v gospodarstvo, marveč tudi na druga področja našega življenja, in si ustvaril posebne oblike tudi v kulturi. Mar nismo bili priče, ko so se v čisto strokovne diskusije vsilili poskusi tako imenovane politične diskvalifikacije in političnega zaostrovanja? Mar nismo priče, kako hočejo to ali drugo stališče, mnenje ali celo obsežnejše miselne zasnove odpraviti z dnevnega reda tako, da jim kar meni nič tebi nič ter brez slehernega razumnega vzroka prilepijo politično negativno oznako? Mar nismo priče takšnim prizadevanjem, za katere bi lahko rekli — če stvar seveda nekoliko poenostavimo in pritiramo v grotesko — da se navdihujejo ob prepričanju, češ da imamo dve poštevanki: pokvarjeno, zavrženo buržoazno, ob njej pa svetlo in vse odrešujočo socialistično poštevanko.

V vseh takih primerih je pred nami pretirana, nenaravna, tako rekoč iracionalna intervencija političnega elementa. Takšne intervencije pa seveda niso samo ovira za ploden razvoj posameznih področij intelektualnega življenja, marveč hkrati nujno deformirajo tudi odnose med ljudmi, saj onemogočajo ali pa vsaj ovirajo, da bi potekala selekcija po načelu kvalitete, vzpodbujajo svojevrstni karierizem, diskreditirajo marsikdaj hierarhično ureditev, zlasti pa povzročajo, da

se pojavlja nasprotje med politično prizadevnostjo — ki je včasih celo samo deklarativne narave — ter strokovno usposobljenostjo in učinkovitostjo. Na vseh področjih, kjer se takšna dihotomija pojavi, ne nastajajo samo nepotrebne notranje napetosti, pač pa tudi ovire za sprostitev vseh delovnih energij, zaradi česar je prizadeta sama storilnost teh področij. Gotovo smemo videti v takšnih pojavih izredno trdovraten ostanek birokratizma in administrativnega urejanja, veljati nam smejo za izraz in posledico zaviralnih, primitivističnih prizadevanj; in zato: ukinjati to dihotomijo pomeni uveljavljati načelo resnično produktivnega napora, načelo ustvarjalnosti, načelo demokratizacije.

Ni slučaj, da smo se posebej dotaknili tudi enega izmed gospodarskih pojavov. K temu nas sili na eni strani trenutna aktualnost naše gospodarske problematike sploh, na drugi strani pa dejstvo, da je naše sedanje družbeno gibanje v neposredni zvezi z važnimi premiki v gospodarski politiki. Zato je nujno, da se pri tem dotaknemo še tistega pojava, ki ga po navadi ponazarjamo s pojmi ekonomizacija, komercializacija, lov za standardom itd. Bolj filozofsko usmerjeni pisci uporabljajo pri tem izraze kot so: pollaščenje, alienacija, reifikacija itd. O vsem tem je naša publicistika že precej pisala. Zlasti še o filmu in založništvu. Nas pa tu zanima nekaj drugega, kar je skrito v naslednjem primeru: pred kratkim je bila v Ljubljani premiera novega, a slaboumnega slovenskega filma, v katerem so dobri igralci v slaboumnih vlogah slabo igrali. Ko si skušamo pojasniti, zakaj so dobri in celo odlični igralci sprejeli delo pri takem, že na prvi pogled dvomljivem podjetju in s tem tvegali, da uničijo ali pa vsaj močno prizadenejo svojo umetniško reputacijo, ni mogoče reči drugega, kakor: zaradi honorarja. Seveda je stvar individualne odločitve, kako kdo ravna s svojim talentom in znanjem — in navsezadnje je bilo vedno le malo takih, ki so bili strogo zvesti svojim načelom in svoji viziji o lastni poti. Ne, to ni tisto, kar človeka moti. Celo nasprotno: kajti dokler ni bilo možnosti komercializacije, smo bili vsi enako poštene, enako zvesti samemu sebi in svoji bodočnosti. Toda to je bil le videz, bila je laž, ki nam je zakrivala resnico o samem sebi. Zdaj je naša čednost izpostavljena nevarnostim. Vsakdo mora sam varovati svojo krepost in sam odločati o sebi. Tu torej ni problema. Pač pa gre za tole: vprašati se namreč moramo, če sedanje razmere ne zahtevajo morda od tistega, ki hoče biti zvest samemu sebi in svoji stvari, vse preveč žrtev ali pa vse preveč naporov? Še več! Ko primerjamo med seboj npr. materialni položaj in z njim zvezan družabni ugled posameznih poklicev ali dejanj, se moramo vprašati, če trenutna situ-

acija ne nalaga morda tisti notranji pobudi, ki ji pravimo *idealizem*, vse prevelikih bremen?

Očitno torej je, da se sredi »komercializacije«, se pravi v teku uveljavljanja novih načel gospodarske politike, odpira na eni strani izraziti moralno etični problem, problem odnosa do stvari in predmetov, problem odnosa do lastne osebnosti in lastnega stanu. Ta individualno etični problem dobiva svoje dopolnilo v družbeno moralnem problemu. Gre namreč za »zaščito« poštenosti in zvestobe. Pri tem si seveda ne želimo prav nobene birokratske in uradne zaščite — in če je tako, potem nam je že takoj razumljivo, da stojimo predvsem pred vprašanjem neodvisne, dosledne in stvarne kritike. Brž ko je situacija takšna, kakor smo jo v skupih potezah opisali, in brž ko se znebimo iluzij, da je rešitev v povratku k birokratsko dodeljenim patentom, diplomam, naslovom, posebnim pooblastilom itd., je nujno in logično, da pomislimo najprej na kritiko, ki pa v tem primeru ne more biti več niti dekretirana ali blagohotno dovoljena, ne prisiljeno konstruktivna, biti mora neusmiljena, ravno tako neusmiljena, kakor so neusmiljene stvari same, ki zahtevajo za uveljavljenje lastne vizije napora vseh sil. Samo takšna kritika je potrebna družbi, ker le od nje družba lahko izve, kakšno je trenutno razmerje med kvaliteto in špekulacijo. Potrebna pa je tudi vsem tistim, ki ostajajo zvesti samim sebi, a tudi tistim, ki blodijo, da bi vendarle morda našli pot nazaj. Če pa je tako, potem se postavlja tudi vprašanje učinkovitosti kritike in njenega neposrednega vpliva na družbo.

Podobni problemi se odpirajo še ob nekem drugem pojavu. Že iz tega, kar je bilo rečenega o tako imenovani komercializaciji, je možno sklepati, da demokratizacija ne prinaša le sprostitev tvornih sil, ne vzpodbuja samo nosilcev visokih kvalit in ne prinaša osvoboditve le jasni zavesti. Spomladi ne odmrznejo le čiste vode in čisti slapovi, odmrznejo tudi gnila jezera in okužene mlake. Popuščanja birokratskega vijaka ne spremlja samo uveljavljanje vrednot, marveč tudi naval tega, kar je manj vredno in celo nečisto. To je legitimna cena za tisto tveganje, ki mu pravimo demokratizacija. Nujno in naravno je, da se v času, ko vrednosti posameznih del ne določa več vsemogočni in vsevedni birokrat, ko ne ukazuje več, koliko spoštovanja in kdaj je treba izkazovati zdaj temu zdaj onemu, in ko nič več ne odmerja posameznikom njihovih vrtičkov, pojavijo in razcveto tudi »eldoradi za šarlatane«. Ob pogledu na plevel ni treba izgubljati glave in živcev; problem demokracije pa je, kako doseči, da bo kvantitativni odnos ustrezal tudi kvalitativnim razmerjem, da bo zmaga številčne večine v vsakem pri-

meru tudi uveljavljanje resnične kvalitete. Če je bilo prej govora o problemu morale, je zdaj govora o problemu vrednot.

Te kratke opombe, ki govorijo o nekaterih pojavih in posebnostih našega vsakdanjega življenja, nikakor nočejo vzbujati vtisa, kakor da je pred bralcem poskus, ki želi podati sintetično podobo dogajanja pri nas. Nastale so iz drugačnih pobud in zapisane so samo zato, ker nam dovolj jasno pripovedujejo, da živimo in delamo sredi odprtih problemov, da je demokratizacija sama razširila osnove in okvire našega življenja, ker je povzročila, da stojijo zdaj pred nami stvari same, ne pa samo njihovi uradni odtisi. Če k temu dodamo še to, kar smo rekli o splošnih vprašanjih socializma, njegove sedanje teorije in prakse, potem se ne da več zanikati misli, ki nas skuša prepričati, da živimo v situaciji odprtih problemov, se pravi v situaciji, ko so problemi, ki so bili že prej v stvareh samih, razbili oklep molka.

Včasih so bili problemi zaprti in ljudje tako rekoč niso imeli dostopa do svojega lastnega življenja. Zato tudi ni moglo biti prave diferenciacije. V današnji situaciji, v situaciji odprtih problemov pa je diferenciacija povsem naravna in nujna. To nas vodi do sklepa, da je tudi izvor tistih diferenciacijskih procesov, ki so zajeli slovensko kulturno življenje, skrit ravno v tej novi situaciji, v njeni notranji problematiki in konfliktnosti. Ravno zaradi tega pa je povsem logično, če pri opazovanju in ocenjevanju sodobne ločitve duhov stare sheme in kategorije tako hitro odpovedo. Pred nami so v resnici posledice novega položaja in zato je treba o njih razpravljati v okviru novih pojmov.

Vendar pa je bilo v članku *Neresnične dileme*¹ govora o tem, da se ti diferenciacijski procesi, za katere lahko zdaj rečemo, da so v svojem bistvu povsem legitimni plod nove resničnosti, pojavljajo pri nas v neki posebni obliki, v obliki neresničnih dilem. To misel bi se dalo stopnjevati v domnevo, da živimo tako rekoč v nekakšnem neresničnem svetu, ki smo si ga sami ustvarili, da smo torej žrtve lastnih prividov. Bistvo trditve o neresničnih dilemah pa je slej ko prej spoznanje, da so se nekatera sodobna, resnična dogajanja pojavila pred nami v neustrezni obliki. Zato torej kritika neresničnih dilem ni hotela zanikati upravičenosti diferenciacije same, niti je ni navdihovalo prepričanje, da je splošni položaj tako idiličen, da je sleherna diferenciacija samo izmišljotina razgretih glav. Ob tem bi bilo mogoče na široko opisovati, kako je neresničnost dilem deformirala naše kulturno življenje, vendar pa je za nas zdaj mnogo bolj važno nekaj drugega: vprašati se namreč

¹ Gl. Naša sodobnost, 1962, št. 10, str. 865—879.

moramo, kako to, da so se določene povsem stvarne in žive pravice prikazale nenadoma v neustrezni obliki, v obliki neresničnih dilem?

Članek o neresničnih dilemah je tako imenovani kritizirani inteligenca² očitil njen molk. Vendar pa s tem še zdavnaj ni povedano vse, kar bi danes bilo možno kritičnega reči o tem delu našega izobraženstva. Ni simptomatično le to, da ta inteligenca molči, kadar jo napadajo — mnogo bolj usodno je, da se ne more soočiti s sedanjo situacijo. Ne moremo sicer trditi, da je povsem pasivna in da se ni že večkrat oglasila s kritično besedo. Kljub temu pa ji še tako blagohotna in naklonjena ocena ne bi mogla priznati, da je ustvarila obsežnejše, novi situaciji ustrezajoče koncepte in da na podlagi takih konceptov aktivno posega v naše življenje. Dovolj je npr., če pregledamo stanje v večini naših humanističnih ved. Ne da bi navajal obsežnejše dokazno gradivo, smem vendarle zapisati, da molk, s katerim izpričuje kritizirana inteligenca svojo prisotnost sredi sodobnih diferencialnih procesov, ni slučajen in je v zvezi z večjim kompleksom njenih odnosov.

Če pa si hočemo ustvariti vsaj približno predstavo o pomembnosti in usodnosti vprašanja, ki ga tvori splošno zadržanje kritizirane inteligence, potem moramo pomisliti še, da se sodobna situacija, se pravi situacija odprtih problemov dotika te inteligence na prav poseben način, dotika se je v resnici mnogo intimneje, kakor pa bi se zdelo površnemu opazovalcu. Za to inteligenco ali pa vsaj za njen najpomembnejši del smemo trditi, da je bil ves ta materialni in duhovni svet, ki je danes tako očitno razodel svojo notranjo problematiko in konfliktnost, v resnici njen svet, ta inteligenca je ta svet pomagala ustvarjati, ga je vzdrževala, ga je živela. Iz tega ni težko uganiti, da nas mora misel, češ da živimo v situaciji odprtih problemov, privedi slednjič do sklepa, da tvori enega izmed teh odprtih problemov ravno ta inteligenca sama: ne le njena sedanjost, marveč tudi vsa njena preteklost, njena udeležba v revolucionarnem delavskem gibanju, v partizanskem boju itd. predstavlja torej danes eno samo veliko odprto vprašanje. Morda je dovoljeno zapisati, da so notranji problemi te inteligence v bistvu isti kot problemi splošne, zunanje situacije —

² Ko se spet lotevamo nekaterih aktualnih kulturnih vprašanj, je treba posebej poudariti tole: za zares pravično sodbo o tako imenovani kritizirani inteligenca je potrebna predvsem natančna raziskava vse njene zgodovine. Zato je seveda možno, da se nekatere trditve v tem članku, ki se še ne more opirati na takšno zgodovinsko analizo, preveč splošne ali pa celo v to ali drugo smer pretirane.

in zaradi tega je spoznanje, da ravnanje te inteligence ne ustreza splošnemu položaju, tem bolj osupljivo.

Nič lažjega ni, kakor če bi si hoteli to neustreznost ravnanja razložiti kot posledico utrujenosti, strahopetnosti, neobčutljivosti, predolgega sožitja z birokrati ali celo pokvarjenosti. Proti tem preprostim razlagam se namreč vsiljuje teza, da gre v bistvu za nekakšno dezorientacijo, za pomanjkljiva, nezanesljiva in neučinkovita načelna izhodišča. Vsiljuje se misel, da sedanja načelna izhodišča te inteligence v tej situaciji odprtih problemov in notranje ločitve duhov niso več dovolj trdna opora za učinkovit nastop niti ne za ploden dialog, kar pomeni, da so v krizi. Brž ko pa smo uporabili besedo kriza, sledi iz tega, da naj bi bili v krizi vsi tisti ideali, vse tiste ideje, v imenu katerih se je ta inteligenca doslej pojavljala v slovenskem družbenem, političnem in kulturnem življenju, v imenu katerih se je borila in tudi umirala. Morda se utegne komu zazdeti, da so to pretežke, da, celo arogantne besede. Vendar upoštevajte, da govorimo o krizi načelnih izhodišč, kar nikakor ne pomeni, da zmanjšujemo veličino preteklosti, saj je vendar popolnoma jasno, da imajo konkretna dejanja v sklopu celotnega historičnega konteksta, v sklopu celotne usode posameznih skupnosti in človeštva v resnici večje razsežnosti, višjo vrednost in daljnosežnejše posledice kakor pa idejna izhodišča, iz katerih so ta dejanja nastala. Gotovo je namreč, da posameznih zgodovinskih dejanj ne moremo izčrpati tako, da jih samo logično deduciramo iz njihovih deklariranih načelnih izhodišč. Če bi bilo drugače, bi bila zgodovinarjeva naloga le v tem, da kar se da vestno »prepiše«, kar so posamezni zgodovinski akterji že sami povedali o svojih načrtih, načelih in prizadevanjih. Zato ni prav nič prizadeta veličina borbe in heroičnost borcev, če podaljšamo našo trditev o krizi v naslednjo domnevo: v kolikor je ta inteligenca nastopala in se borila tudi v imenu marksizma, potem je treba reči, da je v krizi tudi marksizem, oziroma njena interpretacija marksizma, s čimer se odpira seveda vprašanje odnosa do marksizma sploh. Ko pa govorimo o krizi načelnih izhodišč in idealov, nimamo v mislih samo literarne in publicistične sfere. Med dokumente, ki govorijo o sedanji krizi, lahko namreč prištejemo vse naše humanistične vede, in rečemo lahko, da so v krizi tudi vse te vede od lingvistike preko historiografije do filozofije.

Iz krize vodi vedno ena sama pot; to je pot iskanja, oziroma pot tveganja. To pomeni, da je problem, pred katerim smo se znašli, v bistvu problem tveganja, problem pripravljenosti za tveganje. V kolikor naše dosedanje razpravljanje drži in če je res, da smemo govoriti o krizi načelnih izhodišč, potem bi bilo očitno, da ta inteli-

genca, o kateri tukaj govorimo, ni pripravljena tvegati. Vendar: ali ni nekam čudno, nenavadno in celo žaljivo, če tistim ljudem, ki so nekdaj pogumno zastavili svoja življenja, očitamo danes, da niso pripravljene več zares tvegati? Razlika med neposredno preteklostjo in stanjem, ki ga ugotavlja ta očitek, je ne le presenetljiva, marveč skorajda nedoumna, tako da se ne moremo zadovoljiti samo z golo ugotovitvijo.

V odgovor na vprašanje, ki nam ga sama po sebi vsiljuje ta presenetljiva razlika, bi se dalo marsikaj reči. Zlasti bi bilo mogoče opozoriti na nekatere značilnosti čustvovanja in miselnosti. Med drugim bi lahko posebej razpravljali o izrazito teleološkem, metafizičnem, pozitivističnem ali celo dogmatično pragmatističnem načinu mišljenja. Govorili bi lahko tudi o posledicah birokratskega pritiska, o neporavnanih krivicah, o nezaupanju in resignaciji, o zagrenjenosti in skepsi itd. Vendar pa vse to vprašanja samega ne bi do kraja razrešilo. Bistvo zadeve je najbrž drugje in je verjetno v zvezi z družbenim temeljem in stvarno družbeno perspektivo te inteligence.

Pred vojno, v letih partizanskih bojov pa tudi po osvoboditvi je imela ta inteligenca pod seboj trdna družbena tla in jasno družbeno perspektivo — njena dejanja so se opirala na jasno določene in otipljive družbene prvine in sile. Problemi notranjih razmerij in odnosov ter druga vprašanja, ki so od časa do časa pretresla napredno gibanje, niso bistveno ovirala splošnega toka, niti niso mogla ogražati enotnosti same fronte. Čim bolj pa se je naše življenje birokratiziralo, čim bolj sta naraščala moč in ostrina administrativnih posegov, tem bolj so tla kopnela in tem bolj so se mračila obzorja. Če upoštevamo našo splošno družbeno strukturo in če dodamo, da je uradni aparat in vse, kar je z njim v zvezi, postal polagoma edina trdno organizirana in tako rekoč vsemogočna družbena sila, je naravno, da je začela delovati posebna logika, o kateri tukaj ne moremo podrobneje razpravljati, za katero pa vendarle lahko rečemo vsaj to, da je povzročila navsezadnje izolacijo inteligence, in inteligenca, o kateri je tukaj govora, je začela nihati med uradno oblastjo in praznino, med tem, kar uradno je, in ničem. Spontani odpor proti birokratizmu se je tedaj znašel v razmeroma težki in mučni situaciji, ki si jo lahko vsakdo sam ponazori, če napolni našo abstraktno dilemo *oblast* — *praznina* s konkretno vsebino. Za nas pa je zdaj važno nekaj drugega. Če so namreč te domneve točne, potem se da reči, da je izvor tiste skrivnostne sile, ki paralizira večino pobud, skrit pravzaprav ravno v strahu pred praznino. Tu je najbrž tudi eden izmed razlogov, da se niso mogli že prej sprožiti resnejši diferenciacijski procesi, čeprav je znano, da slovenska povojna inteligenca kljub svoji

združenosti v OF ni bila notranje zares homogena.³ Potemtakem torej ne moremo na prvo mesto postavljati strahu pred uradno oblastjo — o čemer nas prepričujejo med drugim tudi različna kritična stališča ali celo kritični posegi in koncepti, ki smo jim bili in smo jim še od časa do časa priče.

Nekaj podobnega je možno reči tudi za tako imenovano kritično generacijo. To se sliši nekoliko nenavadno. Kljub temu pa je možno razmišljati še takole: tudi pred kritično generacijo se pojavlja vprašanje njenega stvarnega družbenega temelja in resnične družbene perspektive. Zato tudi pred njo stoji razpotje: uradna oblast — praznina, le da se iz te dileme rešuje drugače kakor pa njen protagonist, rešuje se s tveganjem in veliko aktivnostjo. To pa pomeni, da se odmika od praznine, beži pred ničem, gre v smeri proti drugemu polu — in v zadnji konsekvenci bi morala priti v oster spopad z njim. Ta konflikt pa bi vodil v novi nič, v izničenje, in zato se ga je treba izogibati. V tem trenutku pa se kritični sunek odreče svojemu konkretnemu cilju, postane abstraktno nedoločen, udarec pa pade na to, kar je že oficialno razglašeno za škodljiv birokratizem, ter zlasti na del inteligence. In če zdaj upoštevamo, da predstavljata ta inteligenca in birokratizem sestavni del sodobne problematike, nam bo takoj razumljivo tudi, zakaj je deviacija sunka potekala tako neopazno in zakaj se prizadevanje, da bi se spopadli s celotno sodobno situacijo in s tem posegli prav v temeljno bistvo zadeve, počuti lahko skoraj popolnoma zadoščeno.

Priznati pa je treba, da je dilema, ki smo jo skušali zajeti v sicer nepopolni formuli: uradna oblast — praznina, po svoji vsebini in funkciji nekaj izrazito birokratskega in je zato deviiran izraz stvarnih problemov. V kolikor je tedaj res, da gre pri obeh protagonistih ločitvene drame za takšno ali podobno deviacijo, tedaj mora biti res tudi, da je možno resnico neresničnih dilem opredeliti kot posledico deviiranih razmerij. Tako ni nič čudnega, da se ob našem sedanjem kulturnem dogajanju, ob tem, kar počne kritična, pa tudi ob tem, kar počne kritizirana inteligenca, redno pojavlja občutek, da vse to početje še vedno ni prodrlo do najvažnejšega, do »najsvetejšega«. Svojevrsten dokaz za to so tista skeptična in pasivistična stališča, ki nam govorijo približno takole: saj ne gre za res, ne eden ne drugi ne govorita čiste resnice, oba uporabljata večjo ali manjšo mero pobožne laži, resnična vprašanja so čisto drugače, čas zanje pa še ni prišel itd. Na teh stališčih

³ Ena izmed napak kritične sheme, o kateri je govoril članek *Neresnične dileme*, je med drugim ravno v tem, da ta dejstva ne upošteva in da na silo združuje to, česar ni mogoče združiti. To je še en dokaz za tisto abstraktnost, o kateri je bilo govora.

se slednjič oblikuje tista zoprna drža, ki samo škodoželjno opazuje tuji dvoboj, naslaja se nad udarci, ki padajo po drugih, vede se skratka kot publika v areni ter je sama o sebi prepričana, da je najvišji dosežek modrosti in razuma.

Zdaj pa je morda jasno, da je ravno opisana dilema takšno dejstvo, ki ovira našo zavest, da se ne more soočiti s sedanjo situacijo in prodreti zares do bistva odprtih problemov ter sprostili vso svojo tvorno moč. Očitno je tedaj, da nam ta dilema preprečuje dostop do odprtih problemov in učinkovit poseg v naš položaj, tako da odprti problemi ne morejo izzvati vsestranske aktivnosti ljudi in da to, kar objektivno je, ne more postati povsem zares in do kraja človekova last, področje njegove akcije, sestavni neodtujljivi del njegovega bivanja. Z vsem tem pa je podana tudi rešitev sama. Treba je preseči in zavreči opisano dilemo, preseči in zavreči ne z deklaracijami, marveč s prakso, z delom. To pa je mogoče le po poti dosledne demokratizacije, se pravi po poti relativizacije tako imenovane uradne oblasti, kar pomeni hkrati tudi relativizacijo inteligence kot vase zaprtega in v izolacijo pahnjenega sloja. In če je to razmišljanje vsaj deloma opisalo nekatere zares stvarne prvine sedanje situacije, potem je iz njega mogoče sklepati, da bo diferencijski proces zavzel polagoma drugo smer ali vsaj druge oblike ter preuredil tudi razmerje sil.

ZAKAJ LETE PTICE NA JUG

Marjan Kolar

Mato Brajnik se je pognal na ozki hodnik, kakor da so ga vrgli skozi vrata, pa mu je bila visoka siva gospa, ki je tiho zaprla za njim, rekla samo, naj se vrne ob petih, uro pred pričetkom večerne maše, da bo peljal Milančka v cerkev.

Z dolgimi koraki se je spustil po lesenih stopnicah skozi zadah po kuhinjah in mokrem perilu, ki se je dvigal v tretje nadstropje iz vseh spodnjih, kletkam podobnih stanovanj skupaj z glasovi, ki jih je proti volji dojemal vso pot: družinski prepir šoferja z njegovo histerično, na čakanje obsojeno ženo, večni radio dveh vedrih upokojencev, otroški smeh iz stanovanja mladih zakoncev in na dnu pretegnjeni cvilež psička, ki se je na plesnivi zofi stare hišne lastnice prebujal iz dopoldanskega spanca.

Oddahnil si je šele med podboji, ko ga je oprhal hladen novembrski dež, da se je zdrznil, potegnil svoj oguljeni skavtski klobuk